

Драган Л. Милин

Библија и археолошка открића

Један од задатака археологије је и тај, да нам на основу нађених предмета дочара и свакодневни живот неке цивилизације. У Библији се понегде нађе неки детаљ који нам је нејасан и стран, услед непознавања некадашњих обичаја. У последње време археолошка открића све више потврђују и објашњавају оно што је написано у Библији, тако да и Библију научници могу да користе као историјски извор. Нарочито су драгоцене подаци из најдубље прошлости. Зато ће овде бити обрађен нарочито период прве половине другог миленијума пре Христа, у коме су у Библији описани догађаји везани за старозаветне патријархе.

По класичној хришћанској подели библијске историје, старозаветним патријарсима се сматрају Аврам, Исак, Јаков и Јосиф. Интересантна је мисао да је Мојсије последњи патријарх и први пророк. По своме значају би се Мојсије могао сврстати међу старозаветне патријархе, али је временски доста удаљен од њих. Зато се Мојсије и Исус Навин не називају патријарсима него вођама израиљског народа.

Јевреји изричито наводе само Аврама, Јицхака и Јакова као своје праоце, док се Јосиф издваја у други период и посебно обрађује.¹ „Даља прича о Јакову, последњем од три патријарха јеврејског народа, описана је у Библији”.² Често се каже да је Јахве „Бог Аврама, Исака и Јакова”, вероватно због тога што су само та три старозаветна патријарха била удостојена директних Божјих обећања. Такође, Јосифово потомство се није одржало, него се претопило у мору других народа, док су наследници друга два Јаковљева сина, Јуде и Венијамина, успела да одрже своју националност.

Разумљиво је да припадници ислама, као трећег наставка старозаветног монотеизма, од поменутих патријараха поштују највише Аврама, док Исмаила, који представља засебну грану Аврамовог потомства, претпостављају Исаку. Наиме, Аврам је са својом законитом женом Саром добио Исака, а са робињом Агаром Исмаила. „Арабљани и да-

---

¹ Јаков Маестро, Библијска историја, Београд 1933., стр. 10—24.

² Симон Дубнов, Кратка историја јеврејског народа, Београд 1962., стр. 12.

нас изводе своје порекло од Исмаила и верују да он и његова мајка почивају у Меки, под црним каменом у Каби, највећом светињом ислама. То предање ушло је и у текст Корана”.³

Старозаветни патријарси се могу посматрати искључиво кроз призму религије и из њихових доживљаја извучити увек важеће моралне поуке. Такав поступак налазимо у егзегетским делима светих отаца и огромне већине хришћанских теолога. Међутим, захваљујући археолошким открићима у 19. и 20. веку, доба и личности старозаветних патријараха се могу проучавати и искључиво историјски. То можда неким хришћанима скрупулозне савести изгледа као бласфемија. Старозаветни патријарси су заиста били велики праведници, али они нису живели изван историјских оквира. Истраживања археолога, оријенталиста и историчара су корисна теологији, па самим тим и религији. Додуше, теолози су имали и проблема у објашњавању појединих открића, али се на крају ипак налазило задовољавајуће решење. Ко чврсто верује Библији, не треба да се плаши да ће археологија, неким сензационалним открићем, сасвим победити библијска казивања. Осим профаних научника, на том пољу су значајни и радови римокатоличких и протестантских теолога. Све гране помоћних историјских наука су добрим делом у рукама теолога. Нажалост, стицајем политичких и друштвених прилика, православни теолози нису много учествовали у практичним, истраживачким радовима на терену, већ су се само теоријски користили припадним подацима. Иако је то другостепени научни рад, ипак се и индиректним путем долази до истине, побијајући сумњиве претпоставке и натегнуте закључке материјалистичке и негативне протестантске критике.

Један од првих и основних проблема археологије, опште историје старог века, а донекле и Старог завета, је питање хронологије.

Међу народима старог Истока није постојала никаква општепризната ера. Сваки народ је бројао године по својим царевима или по неком изузетном догађају. Астрономска израчунавања су била непрецизна, тако да се трајање године и подела на месеце разликује од данашњег система. Датум Нове године је, такође, био различит у разним земљама. Помоћу спискова владара, научници су успели да установе релативну хронологију догађаја 2. и 3. миленијума, тј. само редослед догађаја. Подаци о астрономским појавама дозвољавају, понекад, одређивање апсолутне хронологије. Синхронистичком методом се, затим, одређују савременици и истовремени догађаји околних земаља. Раније је било уобичајено да се египатска хронологија заснива на списима Манетона, египатског свештеника и историчара, који је живео око 250 година пре Христа. W. F. Albright међутим сматра да сви системи засновани на манетонским списковима стављају догађаје у много даљу прошлост. J. H. Breasted сматра да такви подаци не заслужују ни најмање вере.⁴ На основу ранијих података, сматрало се да је Хамураби владао у 21. или 20. веку пре Христа. Међутим, налази дипломатске преписке у држави Мари и објављивање тзв. Хорсабадског царског списка (1942—1943. г.) оповргли су то схватање В. Ф. Олбрајт захтева да се староисточна хронологија „скрати” и Хамура-

³ Зенон Косидовски, Библијске легенде, Београд 1965., стр. 44.

⁴ Réveillez-vous! No. 19. Verne 8 octobre 1963. p. 22.

бијеву владавину ставља у 18 — 17. век пре Христа. Стратиграфско испитивање налаза у Алалаху и Угариту сведочи о великој сличности керамике Хамурабијевог доба и керамике 25. века. Немогуће је да између њих постоји размак од 500 година. За овакво датирање Хамурабијеве владавине сведочи и упоређивање предмета из доба Аменемхета III, који се поуздано стављају у другу половину 19. века. „Мада данас још ни издалека нису решена сва спорна питања староисточне хронологије и мада многи истраживачи претпостављају „краткој“ хронологији Олбрајта „средњу“ хронологију (коју су предложили S. Smit и A. Unganapd) — ипак се може рећи без двоумљења да данас не треба употребљавати ону „дугу“ хронологију која је била општепризната све до другог светског рата.⁵ Наведени пример Хамурабијеве владавине се према та три схватања датира: 1955 — 1913, 1792 — 1714. и 1728 — 1686. године пре Христа.

Посебан је проблем библијска хронологија. „Већ одавно „висока критика“ сумња у библијску хронологију. Она тврди да је египатска и вавилонска цивилизација постојала више од 1000 година пре 2369. пре Христа, библијског датума краја општег потопа.“⁶ Неки стручњаци тврде да, ако је то тачно, нисмо у стању да попунимо празнине које се у историји јављају. Код неких теолога постоји тежња за одбраном буквалног схватања библијске хронологије. Али такво гледиште је скроз погрешно и штетно. Не може се сабирањем година по библијским родословима доћи до неког тачног датума. Израз „родити“ означава понекад директно сродство, као у случају четири старозаветна патријарха, а понекад означава само неког значајнијег потомка. Данас комично изгледа тврдња надбискупа Ашера из Ирске, који је 1654. године „израчунао“ да је Бог створио свет 4004. године пре Христа. Њега је критиковао бискуп Лајтфут због непрецизности и тврдио да је свет створен 23. октобра 4004. године пре Христа у 9 сати пре подне! Писци Библије су увек имали друге циљеве у виду а не неко научно, историјско, казивање. Библија није политичко-економска историја, већ историја Божјег откривења. Значи, апсолутне хронологије у Библији нема. Године се наводе или по значајним догађајима или по владавини царева, дакле, постоји само релативна хронологија.

Све до 18. века библијска казивања су, углавном, схватана буквално и примана на веру као непогрешива. У 18, 19. и 20. веку се јавља оштра протестантока критика. У списима Старог завета се траже извори, а за догађаје и личности се захтева сигурна историјска база. Нека открића овог покрета су бесумње тачна, али се често и претеривало. Дух те критике је био деструктиван. Када се само сумња у историјску неке личности, сматра се да је боље да се она прогласи за неисторијску. Догађаји се натежу на ближу прошлост, као да се тиме нешто добија. За хришћанина је сасвим свеједно у коме миленијуму је био, на пример, општи потоп. Многе ствари су негиране само зато што није било сигурних историјских података. Сматрало се да терет доказа лежи на браниоцима Библије. Ортодоксни и конзервативни теолози таквих доказа тада нису имали. Нарочит успех је имала, крајем про-

⁵ V. N. Djakov i S. I. J. Kovaljov, Stari Istok, Moskva 1956. (Ауторизована скрипта преведена у Београду 1967.) стр. 28.

⁶ Reveillez-vous!, No. 19, Verne 8 octobre 1963. p. 22.

шлог века, хиперкритичка школа Јулијуса Велхаузена. Међутим, најновија археолошка открића су сасвим оборила многе поставке критичара. Навешћемо неколико примера њихових заблуда.

Велхаузен је сматрао да кроз догађаје старозаветних патријараха избија друштвена средина 9. и 8. века пре Христа. Пошто су та библијска излагања редиговали Јевреји који су живели 1000 година касније, та обавештења, по њему, немају вредности. Данас се сматра сасвим друкчије. Према В. Ф. Олбрајту, на основу археолошких налаза се закључује да доба старозаветних патријараха потпуно одговара историјском периоду средњег бронзаног доба у Палестини, тј. првој половини II миленијума пре Христа

Сматрало се да се употреба писма јавља најраније у Соломоново доба и да, према томе, подаци који потичу пре тога доба, на пример. Мојсијевог, немају никакву вредност. Један присталица ове теорије је 1892. године писао: „Епоха коју обрађују приповедања о историји пре Мојсија даје један доказ више о њеном легендарном карактеру, јер је у тој епохи писмо било непознато.”⁷ Данас обиље археолошких података доказује супротно. В. Ф. Олбрајт пише: „Подвучимо да се јеврејско алфabetско писмо употребљавало у хананској земљи и околним областима почев од доба патријараха и да је брзина којом су се слова мењала један очигледан доказ редовне употребе.”⁸ Професор Селин, ауторитет исте струке, изјављује са своје стране: „Данас нам изгледа апсурдно да се могло веровати да Мојсије није знао да пише.”⁹ Бројни су истовремени или чак старији споменици писмености старих народа. Египат је имао писмо још у IV миленијуму пре Христа. На месту некадашњег Библоса пронађен је натпис на саркофагу цара Ахирама који потиче вероватно из 13. века пре Христа. У Рас ес-Шамри, некадашњем Угариту, нађени су текстови из 14. века пре Христа, а из истог периода потиче и преписка из Тел ел-Амарне. Такозвани Синајски натписи потичу из 15. века, а можда чак из 19. века пре Христа. Логично је да су и Јевреји рано упознали писменост од народа који су их окруживали. Не треба заборавити да се домовина алфabetског писма, Феникија, граничи са Хананом.

Постоји разлог зашто је Палестина сиромашнија писменим изворима од околних земаља. У Месопотамији су се клинасти знаци урезивали длетом у дебеле таблице које су се касније пекле и као такве имале велику трајност. У Палестини се, међутим, писало тушем на крхким глиненим плочицама. Осим тога, сува клима као што је, на пример, у Египту, боље погодује предметима старог доба да се, готово конзервирани у сувом песку, до данас одрже. У влажној палестинској клими глинене плочице су брзо пропадале, а туш брисао.

G. A. Smith у свом чувеном делу „Историјска географија Свете Земље” пише: „Долина (Јордана) никад није била много насељена. Она заслужује име пустиње”. Nelson Glueck, чувени археолог, после озбиљних проучавања тврди да је тачан опис овог краја који нам даје књига Постања (13, 10). „Јорданска долина није била само једна од првих на-

⁷ J. H. Hertz, *The Pentateuch and Haftorahs*, Vol. 2, p. 106.

⁸ W. F. Albright, *From the Stone Age to Christianity*, 1940. p. 192. 193.

⁹ J. H. Hertz, *op. cit.*, p. 106.

(Цитати су по *Reveilleez-vous!*, No. 19, Berne 8 octobre 1963, p. 21.)

сељених области, каже он, већ је била једна од најплоднијих у нека-некадашњој Палестини и Зајорданији (. . .) заиста врт Господњи”¹⁰

Постојало је мишљење да палестинско тле није било богато металима. То је било у супротности са библијским тврђењем да је Палестина „земља чије је камење од гвожђа и брегова од којих ћеш ковати бронзу (Зак. пон. 8, 9)”. Nelson Glueck је још једном доказао да је Библија имала право и да су противници погрешили. После великих напора, он је пронашао Соломонов индустријски центар Есион Гевер. Тај град је био тако простран и тако добро опремљен за металургију да га је Glueck назвао „Питсбург Палестине” а Соломона је назвао „Велики краљ бакра”.¹¹

Библија прави често алузије на моћну нацију Хитита (или Хетејаца). Међутим, пошто није било никаквих других сведочанстава о том народу, неки егезети су негирали његово постојање. После тога су откривени египатски и асирски споменици који описују Хете као један моћан народ са севера (види 1. цар. 10, 29 и 2. цар. 7, 6) чија је армија због своје храбрости и броја застрашивала и која је била способна да се мери са Египтом и свим осталим светским силама.

Крајем прошлог века Ф. Делич и Г. Винклер развили су хипотезу панвавилонизма, по којој не само старозаветно право, култ, историја и религија имају извор у Вавилону већ и цивилизација читавог човечанства. По тој хипотези, Вавилон је био колевка египатске, грчке, кинеске и чак староперуанске културе. Одмах су иступили противници ове хипотезе. у првом реду Ед. Мајер са делом „Историја старог века”. Та научна борба названа је Babel — Bibel — Streit. Данас материјалистички аутори одбацују ову хипотезу истичући и њену једностраност, али сматрају да у односу на Библију ова хипотеза има право. Међутим, тако тврђење се не може прихватити. Пре свега, Јевреји се нису морали угледати само на Вавилон него и на друге околне земље, на пример Египат и Сирију. Затим, не може се оспорити оригиналност старојеврејске религије. Што се тиче сличности са вавилонском митологијом, осим могућности обратног утицаја, могућно је и коришћење заједничког прапредања које се налази код свих старих народа. Треба нагласити и то, да је библијска верзија далеко реалистичнија од фантастичне вавилонске митологије.

Напоменуто је већ да новија археолошка открића потврђују и осветљавају старозаветне догађаје и личности. Пре излагања синтетизованих података које данашња наука поседује, а који ће се односити првенствено на доба старозаветних патријараха, биће укратко наведена најважнија археолошка открића, која служе као извори за проучавање тих најстаријих делова библијске историје. Могу се разликовати писмени извори и споменици материјалне културе. Разуме се да се они приликом великих открића често налазе заједно.

Од литерарних дела која се најчешће упоређују са библијским излагањима, најзначајнији су списи Енума елиш и Гилгамеш. У првом је изложена вавилонска космогонија, а у другом постоји одељак у коме се говори о општем потопу.

¹⁰ „Coronet”, mars 1955, p. 79.

¹¹ Werner Keller, *la Bible arrachée aux Sables*, p. 163.

(Цитати су по *Reveillez-vous!*, No. 19, Berne (octobre 1963. p. 21, 22.)

За друштвено-правне односе значајан је Хамурабијев законик који потиче из доба старозаветних патријараха.

Веома важан за проучавање семитског алфабетског писма је натпис који је пронашао Ф. Питри на Синају.

Списи из Рас ес-Шамре и преписка из Тел ел-Амарне су богати извори за упоредно религијско-културно проучавање, као и за историју Палестине.

О стању у Ханану и његовим семитским становницима у првој половини II миленијума, сазнајемо из „мемоара“ египатског достојанственика Синухета, као и са зидних цртежа једне гробнице у Бени Хасану.

Најзначајнија открића су, ипак, проналасци старих метропола као што су Ур, Нинива, Мари, Харан и Вавилон. Такође, цела Палестина је једно велико археолошко налазиште, где су откривене рушевине многих градова који се спомињу у Библији. До пред крај прошлог века било је мало интереса а и материјалних средстава за таква истраживања. Године 1865. основано је енглеско друштво „Palestine Exploration Found“, 1877. немачки „Deutscher Palästina Verein“, 1892. француска „Ecole Biblique et Archeologique Française“, а 1900. америчка „American School of Oriental Studies“.¹² Између два светска рата долази до правог процвата археологије. 1947. године откривени су у пећинама код Мртвог мора бројни свитци са библијским текстовима. В. Ф. Олбрајт их је назвао „највећим открићем нашега века“. Према процени научника биће потребно бар педесет година да текстови буду научно обрађени. Данас постоји на разним институтима и универзитетима читава армија стручњака који врше археолошка, филолошка, историјска, и библијска проучавања. За историју јеврејског народа, нарочито старију, Библија се може користити као поуздан, а често и као једини историјски извор. На основу тих прикупљених података, доста је осветљено доба старозаветних патријараха. Неки аутори са правом уметничком маштом пишу популарно, готово романсирано, о Авраму, Исаку, Јакову и Јосифу.

Данас се не може са сигурношћу утврдити време у коме је живео Аврам. В. Ф. Олбрајт даје доста широк историјски оквир за прве семитске миграције из Месопотамије које датира између 20. и 17. века пре Христа. По претпоставци Зенона Косидовског, Аврам је био можда Хамурабијев савременик.¹³ Међутим, 17. па и 18. век изгледа да не долазе у обзир. „Помоћу веома уситњених прорачунавања, која не можемо овде излагати, научници су дошли до уверења да је Јаков живео двеста педесет година после Аврама.“¹⁴ Треба ићи од познатих датума ка непознатим. У следећем прорачунавању Библија даје тачне податке. Сматра се да је Мојсије извео Јевреје из Египта половином 13. века при Христа. То је било 400 година после Јосифа. Научници претпостављају да Јосифови доживљаји падају у 17. век, у доба владавине Хикса над Египтом, о чему ће касније опширније бити речи. Пошто је Аврам био прадеда Јосифу, живео је можда, у 19. веку пре Христа.

¹² Dr. Jakov Aleksic, Biblična arheologija, Ljubljana 1968. str. 2.

¹³ Зенон Косидовски, навед. дело стр. 31—32.

¹⁴ Исто, стр. 109.

Погледајмо укратко какво је у то време било друштвено политичко стање у најразвијенијим земљама Блиског истока.

Египат доживљује највећи процват у доба Средњег царства за време владара XII династије. У другој половини 19. века пре Христа, за време Аменемхета III, долази до великог развитка иригационих радова, а такође и до процвата културе и уметности.

Асирија у 19. веку јача, оснивају се трговачке колоније у Кападокији, да би у 18. веку, за време Шамши-Адада, Асирија извршила прва велика освајања.

У Вавилону почетком 19. века долази до уједињења знатног дела земље. То је доба I вавилонске (аморитске) династије. Коначно уједињење и процват пада у доба Хамурабијеве владавине, вероватно у 18. веку.

У 19. веку долази до стварања првих хетских државних творевина.

Почетком II миленијума Феникија колонизује острва Средоземног мора.

Аврам је живео код свог оца Таре у Уру Халдејском, некадашњој сумерској престоници. Библија не даје опис тога града. Лајонард Вули је 1922. године открио рушевине Ура. После реконструкције кућа из доба 19. и 18. века, он је у својој књизи „Ур Халдејски“ писао: „Морамо темељно ревидирати своје погледе на јеврејског праоца, пошто смо сазнали у каквим културним условима је провео своје ране године. Био је становник великог града и наследник старе, високо развијене цивилизације. Куће сведоче о удобном животу, па чак и о раскоши.“¹⁵

У Библији стоји: „И узе Тара сина својега Аврама и Лота сина Аранова, унука својега, и Сару своју, жену Аврама сина својега; и побоше заједно из Ура Халдејскога да иду у земљу Хананску и добоше до Харана, и ондје се настанише. И поживе Тара свега двјеста и пет година; и умрије Тара у Харану“ (Пост. 11, 31—32). Из цитата се не види из ког разлога је та селидба извршена. „Повод за емиграцију био је прелазак Аврамов на хенотеизам, што се према библијском тексту догодило у Уру“¹⁶. Међутим, баш из библијског текста је вероватније да се то десило у Харану (Пост. 12, 1—5). Цитат из Неемијине књиге 9,7 може се схватити тако да се ту напомиње да је Аврам био пореклом из Ура Халдејскога, а да је директно Божје позивање било у Харану. Аврамови преци су били многобошци што се види из следећег цитата: „С ону страну ријеке живјеше оци ваши, Тара отац Аврамов и отац Нахоров, и служише другим боговима“ (Ис. Нав 24, 2). За узрок Тарине селидбе из Ура Халдејског, Зенон Косидовски наводи гоњење присталица бога Син (месеца) коме је и Тара припадао, од стране Хамурабија, који је желео да уведе јединствен култ вавилонском богу Мардуку. Осим тога, Харан је изгледао привлачан и са економске стране, јер се налазио на важном месту главног пута који је водио из Месопотамије за Египат. За Аврамов одлазак из Харана исти аутор наводи да је он уследио због нетрпељивости присталица бога Сина према новој Аврамовој религији.¹⁷

¹⁵ Исто, стр. 83.

¹⁶ Исто, стр. 83.

¹⁷ Исто, стр. 31, 32, 84.

Питање Аврамовог и уопште јеврејског монотеизма је посебан проблем. Право је чудо да један политички и културно мали народ има тако узвишену религију. Она изгледа као острво у мору политеизма околних народа. Иако религију не треба мешати са науком, некад је то неопходно. Теологија даје одговор на постављен проблем тако, што тврди да је то директан Божји савез са јеврејским народом. Негативна критика се труди да то објасни на други начин. „Ернест Ренан објашњава монотеистичко учење Јевреја природном склоношћу израиљског народа и уопште народа семитске расе ка таквом гледању.¹⁸ Али том објашњењу противречи сама историја, која представља Израиљ колебљивим и стално падајућим у идолопоклонство.”¹⁹ Са друге стране се пориче јеврејски монотеизам набрајањем других божанстава осим Јахвеа, које је народ славио.²⁰ Међутим, не треба прећуткивати да су то била божанства околних народа. Јеврејски народ је често падао у многобожство и идолопоклонство, али се од Аврамовог доба па до данас очувала *непрекинута* монотеистичка нит. У историји је она била некад пригушена а некад доминирајућа. Зенон Косидовски сматра: „Вероватнија је претпоставка да је у доба праотаца реч била не толико о чистом монотеизму колико о хенотеизму, то јест о веровању да треба славити само бога заштитника племена мада постоје и многи други богови. (...) После повратка Јевреја из вавилонског ропства, кад се монотеизам под утицајем пророка коначно кристализовао и етички продубио, таква религиозна концепција била би већ анахронична.”²¹ Иако заиста постоји у Библији доста места која говоре у прилог хенотеизма, ортодоксно схватање заступа чисти монотеизам. То је тежак проблем и захтева посебну студију. У сваком случају чисти монотеизам је постојао и пре вавилонског ропства. Већ прва заповест Декалога, чија је старост несумњива, говори томе у прилог. Такође, библијско излагање стварања света је врло давног порекла. У том узвишеном опису јасно се издваја Творац од створених планета које се уопште не схватају као нека божанства.

Аврам са родбином је преко Дамаска прошао Ханан и населио се на крајњем југу, близу границе према Египту. Од Ура Халдејског се морало ићи заобилазним путем преко Харана, јер је пут преко сиријске пустиње био неупотребљив без коришћења камила које су припитомљене тек у 12. веку пре Христа.

У Библији се говори да су Аврам, Јаков и његови синови одлазили у Египат због глади у Ханану. Прилично потпуно можемо да сазнамо о природним и друштвеним приликама Ханана у доба старозаветних патријараха. По плодним долинама дизали су се градови-државе у којима је владао „цар” са дружином док је народ радио изван града и само се у случају опасности повлачио у град. Где је било услова за земљорадњу те су области цветале и на њих се односе описи

¹⁸ E. Renan, *Considérations sur le caractère général du peuple sémitique*, *Journal Asiatique* 1859 и *Etudes d'histoire religieuse*, p. 85. и даље.

(Цитирано по: Геттингер, *Апологија хришћанства*, С. Петербург 1875, стр. 200—201.)

¹⁹ Геттингер, *Апологија хришћанства* С. Петербург 1875, стр. 20—201.)

²⁰ V. N. Djakov i S. I. Kovaljov, *op. cit.*, str. 201.

²¹ Зенон Косидовски, *навед. дело*, стр. 69.

изобиља у Библији као и у приповедању Синухета. Ипак је Ханан био претежно сточарска земља. Пашњака је било доста, али су се периодично јављале суше и настајала глад. Тада је за становништво једини опас био одлазак у богати Египат, где су се насељавали у делти Нила уз извесне дажбине. О томе сазнајемо проучавањем фресака у једној гробници у Бени Хасану. Тамо се детаљно приказује група семитских сточара како на граници преговарају са египатским чиновницима. Египатски гранични зид постојао је два миленијума при Христу. Синухет пише како је прешао „Кнежевски зид“ и побегао у северни Ханан. Са фресака у Бени Хасану сазнајемо и о ношњи и изгледу Семита.

У етничком погледу, народи који су живели у Ханану у доба Аврама припадали су западној групи Семита и говорили језиком сличним јеврејском. Они су се ту населили после пропасти аморејске државе у Месопотамији, када су због навале несемитских народа морали да се повлаче на југозапад. Палестина је била мост који је спајао Египат са народима Месопотамије. Многи освајачки народи ишли су тим путем. У Библији, у време Аврамовог доласка у Ханан, наводе се имена десет народа: Кенејци, Кенезејци, Кедмонејци, Хетејци, Ферезеји, Рафајими, Амореји, Хананези, Гергесеји и Јевусеји (Пост. 15, 19—21). Народи на које су наилазили Јевреји под Исусом Навином, имају своје родоначелнике из доба патријараха: од Лотових кћери потичу Моавци и Амонци, а од Исава, Исаковог сина, Едомци. О насељавању Ханана сазнајемо на основу преписке из Тел ел-Амарне, која је писана клинастим писмом и потиче из 14. века пре Христа. Ту сиријски и палестински кнежеви пишу Фараонима Аменофису III и Ехнатону да се досељавају из Месопотамије племена Хабиру, за које већина научника сматра да су били Јевреји.

О хананској религији је било мало података све до значајног открића угаритских текстова, на основу којих је потпуно реконструисана хананска религија и култни ритуал. Највиши бог је био Ел или Даган, а најпопуларнији у народу су били Бал и Астарта, чији је култ био врло живописан али и развратан.

Ханан је био у погледу материјалне и духовне културе на високом нивоу под утицајем околних развијених држава. Налази темеља утврђења и храмова, као и предмета који су служили за свакодневну употребу, сведоче да је јеврејска уметност тога доба била под утицајем хананске уметности. Главна налазишта су: Тел Беит Мирсин, Мегидо, Шехем, Бетел, Јерихон, Тел ел-Ајул, Лахиш, Таанах, Бет Шеан и нарочито Хазор.

Хазор се спомиње у египатским документима из 19. века, текстовима из државе Мари из 17. века и преписци из ел-Амарне из 14. века пре Христа. Значајна су истраживања познатог археолога Лигала Јадина у области Хазора. Откривени су стратуми из хананског и израелског периода. Из хананског периода потиче град на Акропољу са монументалним грађевинама и доњи град ограђен зидовима и насипом, које су у 13. веку разорили Јевреји. Уметнички и култни предмети пронађени у доњем граду најбоље показују стил хананске уметности. Керамички предмети који потичу од средине 16. до средине 15. века су одличног квалитета и рађени су под утицајем егејског под-

ручја. Од културних предмета најмногобројније су тзв. Астарта-плоче, са различитим представама богиње Астарте.²²

Из Библије сазнајемо да се Јаков са својим синовима преселио у Египат, као и то да се Јосиф високо уздигао на египатском двору, одмах иза самог фараона. С обзиром да су Египћани презирали друге народе, а поготову Јевреје, изгледао је чудно тај Јосифов успон. Да би се добио задовољавајући одговор, потребно је упознати се са друштвено-политичким стањем у Египту тога доба. Око средине 18. века пре Христа, у Египту се јављају револуционарни нереди. У великом народном устанку збачена је владајућа класа, али народ није имао умешности да сам влада. О силовитости те побуне извештава нас Ипусер (раније се то име читало Ипувер) у своме писму којим он тобоже извештава цара о бурним догађајима у Египту. По њему, што се тиче положаја друштвених класа све се окренуло стрмоглавце — „зсмља се окренула као грнчарски точак”.

У време такве несрећене ситуације у Египту, јављају се са истока Хикси, који лако освајају Египат. Хикси су били Семити који су се повукли из Месопотамије због навале Хурита. Хикси су преко Сирије и Палестине дошли у Египат. Јерихон, је, на пример, према археолошким ископинама, био једно време под влашћу Хикса.

Сматра се да су Јаков и Јосиф живели у доба хиксоске владавине. Ту лежи одговор на питање Јосифовог успона. Хиксоски фараон није имао поверења у покорене Египћане и могао је уздићи једног, такорећи, земљака. Међутим, постоји претпоставка да су Јаков и Јосиф живели пре доласка Хикса или после њиховог протеривања. „Одговор на то питање даје нам сјајна анализа библијског текста коју је извршио француски египтолог Пјер Монте (Pierre Montet) у књизи »L’Egypte et la Bible«. Питање се своди на следећа запажања:

Као што знамо, Јаков се населио у земљи Гесемској, источно од делте Нила. Јосиф је као царски намесник свакако становао уз фараона, у престоници. На вест о доласку своје породице, сместа је сео у кола и похитао у сусрет оцу. Затим се вратио пред фараона да га извести о своме путу. Из Библије непобитно произилази да су ти догађаји наступили један за другим у кратком временском размаку ако не и у току дана.

У књизи Постања (45, 10), Јосиф саопштава оцу: „Сједјећеш у земљи Гесемској и бићеш близу мене... „Тиме се намеће закључак да се престоница у којој је живео Јосиф морала налазити на блиској раздаљини од земље Гесемске, то јест на самој делти. Ни у ком случају то није могао бити један од градова као што су Мемфис, Фајум или Теба. Они су лежали сувише далеко од Гесемске земље, и Јосифово путовање колима морало би трајати неколико дана. Уосталом, као што тврди француски египтолог Масперо (Gaston Maspero) у Египту кола никад нису употребљавана на већа растојања, пошто није било одговарајућих друмова. Дужа путовања редовно су вршена лађама, главном комуникационом артеријом, Нилом.

Све горе поменуте околности су као нека врста путоказа чије су стрелице сложено уперене према Аварису, хиксоској престоници. Да-

²² Vidosava Nedomački, Stara jevrejska umetnost u Palestini, Beograd 1964, str. 13—15.

нас већ знамо да је Аварис лежао на делти Нила, јер су његове рушевине, и у њима мноштво хиксоских печата, откопане у близини данашњег села Сан ел-Хагар. Пошто је, дакле, Јосиф управљао у Аварису, отпада свака сумња: повест о његовом животу треба сместити у епоху владавине Хиксосу. Каснији датум је сасвим искључен, јер су, после протеривања завојевача, прави египатски фараони XVIII династије пренели престоницу у Тебу. Као што видимо, хиксоска теорија ослања се на сасвим солидне поставке и зато је данас признају многи научници."²³

Поставља се питање зашто о Јосифу нема помена у египатским хроникама које су врло исцрпне и опширне. Међутим, неславни период за Египат, у доба хиксоске владавине изгледа да је избрисан из египатских хроника. Казивања се прекидају око 1730. године, а настављају око 1580. године, дакле, тек после протеривања Хикса. Треба напоменути да постоји у Египту тзв. Јусуфов канал, који, по предању о „Великом везиру”, потиче из древне прошлости.²⁴

У библијском тексту који се односи на старозаветне патријархе, спонтано и ненаметљиво се износе неки узпредни детаљи, које је археологија успела да објасни, а који говоре о великој старости тих догађаја, као и извора којима се писац библијског текста служио. Овде ће бити наведено неколико таквих примера јер они одлично илуструју прилике из времена патријараха.

Давање Саре у харем изгледало је чудно. Међутим, обичаји тога времена који се односе на друштвени положај жена, правно су обухваћени у Хамурабијевом законнику. Прељуба жене је била дозвољена у колико њен муж пристаје на то из разних разлога, на пример, у страху да не изгуби живот, као што је и био случај са Аврамом.

Случај са робињом Агаром је такође детаљно обухваћен Хамурабијевим законником. Наложница је морала да роди на коленима господарице-нероткиње. Тиме је формално признаван робињин син за пуноправног наследника. Сара је могла да кажњава робињу Агару, али није имала право да је отера из куће. Јаков је такође добио децу са наложницама које су његове две жене биле изабрале. Постоји још један документ из града Нузе који такође потврђује овакву праксу.

Догађај са приношењем Исака на жртву, у то време није био необичан. У Месопотамији, Сирији и Ханану постојао је ритуал жртвовања боговима прворођене деце. То је археологија на више места непобитно утврдила.

Напомиње се да је Рахиља украла статуице домаћих богова своје оцу Лавану. Објашњење је тек недавно нађено. Тестамент из града Нузе говори да отац завештавајући имање првородном сину, као видљиви знак законитости наследства даје сину статуице домаћег божанства. Према Хамурабијевом законнику, зет који поседује тастову статуицу домаћег божанства стиче право на поделу наследства са својим шурацима. Зато су Лаван и његови синови оштро реаговали на губитак својих статуица.

У Мамрији, где су живели Аврам и Исак, постоји место које Арабљани зову Харам Рамет ел-Халил (Свето брдо Божјег пријатеља),

²³ Зенон Косидовски, навед. дело, стр. 113—114.

²⁴ Werner Keller, *op. cit.*, S. 86.

то јест Аврама. На месту гробнице старозаветних патријараха налази се данас велика џамија.

После успешног рата Аврамове коалиције, када је ослободио Лота, Авраму у сусрет излази Мелхиседек, цар и врховни свештеник салимски, са хлебом и вином и благосиља га у име Бога вишњег. Многи библисти сматрају да под именом града Салима треба у овом цитату гледати први помен доцније јеврејске престонице, Јерусалима.

Пропаст Содоме и Гомора је врло вероватна према геолошким истраживањима у околини Мртвог мора. Иако остаци та два града нису још откривени, вероватно ће ускоро бити дат коначан одговор. „Пилоти редовних ваздушних линија изнад Мртвога мора тврде да су запазили обресе неких развалина, и то управо на оном месту где би се, према прорачуну, морали налазити Содом и Гомор (. . .) „У последње време озбиљно се припрема за подводну експедицију америчко-канадска археолошка екипа.”²⁵

У излагању Јосифових доживљаја, често наилазимо на историјски тачно приказивање египатских обичаја.

Тела Јаковљева и Јосифова су балзамована 40 дана и стављена у дрвени ковчег. То исто приповеда Херодот, а те детаље сазнајемо и из папируса египатских гробница доживљаја

Напомиње се да су Јосифу, пре него што су га извели пред фараона, обријали браду, коју је он као Јеврејин носио. У Египту је само фараон смео носити браду, која је, уосталом, била вештачка.

За време устоличења, Јосиф се возио у кочијама одмах из фараонових кола. Откривени папируси и цртежи потврђују такав церемонијал.

Имена Псонтомфаних Асената и Потифера, која се наводе у Библији, су права египатска. Такође је и познавање египатске топографије беспрекорно.

„Аврам је типични бедуински шеик који живи у идилично једноставним условима. Сам коље теле да угости три тајанствена путника, а за пиће им даје млеко. Исак купује земљу, с успехом се прихвата земљорадње и пије вино а не млеко. А Јаков, са својим манама и врлинама, већ је производ насељене, готово градске средине . . .”²⁶ Такво материјалистичко схватање историје, иако је мало вулгарно, ипак је тачно. Сви горе наведени примери истог аутора су врло оштроумни. Нажалост, неке претпоставке и тврђења су врло субјективна и готово неозбиљна. Тако, на пример, Јаковљев сан са небеским лествама се тумачи тиме, што се у сећању Јевреја урезао боравак у Месопотамији и слика степенстих „зигурата.”²⁷ Такође је произвољно и тврђење да име Аврам не треба схватити као име личности, већ као назив племена.²⁸

Други аутор, заокупљен економским објашњењем јеврејске историје, као илустрацију врло немарно наводи следећу мисао: „У Библији се сликовито описује како се Исак оделио од Јакова, јер је њихо-

²⁵ Зенон Косидовски, навед. дело, стр. 87—88.

²⁶ Исто, стр. 69.

²⁷ Исто, стр. 78—79.

²⁸ Исто, стр. 31—32. и 83—85.

во имање било тако велико да нису могли да живе заједно, и земља на којој су лутали није могла да их прими по количини њихових стада."²⁹ Иако није наведено на коме месту у Библији се налази тај цитат, то се односи на деобу Аврама и Лота (Пост. 13, 6), или, у крајњем случају, на расанак Исав и Јакова (Пост. 33, 12—19). Исав и Јаков, међутим, нису имали наведених проблема.

Приликом епохалног открића државе Мари, из преписке сазнајемо за имена градова Нахур, Турахи, Саруги, и Пелига, која одговарају именима Аврамових рођака Нахора, Таре, Серуха и Фалека. Осим тога, помињу се и племена Абам-рам, Јакоб-ел и Венијамин.

Да личности из доба старозаветних патријараха нису само плод фантазије доцнијих редактора Библије, сведоче и угаритски текстови. Тамо се помињу имена: Тара, Едом, Негеб, Завулон, Асир, Аслад. Међутим, миграције из старе јеврејске историје Рене Дусо (René Dussaud) објашњава супротно досадашњим схватањима. По њему, Тара је био поштовалац бога Син (месеца) и живео је на југу Палестине у Негебу. Одатле се група његових наследника упутила према Сирији, специјално према Угариту, а друга грана, са предводником Аврамом, је остала у Негебу."³⁰

У сваком случају, библијска излагања више се не третирају као легенда или мит, већ се све више осветљава и истиче историјска основа старозаветних догађаја.

Summary

Dragan Milin

THE BIBLE AND ARCHEOLOGY

Archeology frequently explains and confirms the vents described in the Bible. This article discusses some archeological discoveries that specifically shed light on the period of the Old Testament patriarchs. This data is valuable for a better understanding of ancient history, chronology, law and culture, in such a way that the biblical stories now receive a fuller explanation. The author also cites some erroneous opinions of both conservative and liberal theologians, as well as that of materialist interpreters of the Bible.

---

²⁹ V. I. Avdijev, *Istorija starog Istoka*, Beograd 1952, str. 216.

³⁰ Edmond Jacob, *Ras Shamra et l'Ancien Testament*, Neuchatel (Suisse) 1960, p. 76.